

ԱՄԱՆՈՐԻ ԾԻՍԱԿԱՆ ԵՐԳԱՇԱՐԸ

Ժողովրդական առնացույցին ուղեկցող րանահայուսութիւնն առանձնահատկութիւնը տարվա տոներին հետ կապված լինելն ու նրանց ընդհանրականութիւնն արտահայտելն է: Յուրաքանչիւր տոնի կատարման ժամանակով և դադափարակտն ընդհանրականութիւնը է պայմանավորված րանահայուսական համապատասխան հատվածի ընդլայնման և ժանրային առանձնահատկութիւնների համալիրը: Ժողովրդական տոնացույցի րանահայուսութիւնն ուսումնասիրութիւնը կարևոր է ինչպես տարեկան ցիկլի, այնպես էլ առանձին տոների ծիսական փոփոխութիւններն տեսնողով: Ըստ այդմ էլ Ամանորին ուղեկցող րանահայուսութիւնը շատ րան է ասում առնացուցային մշակութիւնի ամբողջութիւն մեջ տեղ տոնի դրաված անդի և դերի մասին: Այդ իսկ պատճառով Ամանորի առնական ցիկլի ուսումնասիրութիւնը անհնար է առանց նրա հետ կապված ժողովրդական րանահայուսութիւն քննարկման:

Դեռ միջնադարից սկսած և XIX—XX դարերում մեծ թափ առած րանահայուսական-աղոյազական դրամատիկների ու հրապարակումների մեջ Ամանորի երգաչարր զրավեց իր արժանի անդը և այնուհետև դարձավ ուսումնասիրողների ուշադրութիւնն առարկան: Այդուամենայնիւ, ցտրղ ամբողջական որեւէ ուսումնասիրութիւն չի նրվիրել խնդրո առաւելային:

Ամանորի ծիսական րանահայուսութիւնը միասարը չէ: Ըստ ծեսի ընդլայնի և րանահայուսական ավլալ հատվածի հետ աղերսվող ծիսա-հմայական սպասելիքների, փոփոխվում են դրանց ժանրային առանձնահատկութիւնները:

Ըստ այդմ, Ամանորին ուղեկցող ծիսա-հմայական րանահայուսութիւնը կարելի է խմբավորել այսպես: Առաջին խմբի մեջ մանում են այն ժողովրդական երգերը, որոնք իրենց ընդհանրականութիւնը և տրամադրութիւնը համապատասխանում են Ամանորի ծիսակարգով արահայտվող ժողովրդական սպասելիքների. ինչպես անսանք, այդ նույն պրոցեսը անդի էր ունեցել Բարեկենդան-Ամանորի շուրջը փնջված երգերի հետ:

Քրիստոնեական ամանորի ծիսակարգին ևս նույն եղանակով հարել են ջաա ժողովրդական տաղեր:

Չնայած Ամանորի ծիսակարգին միացած ժողովրդական երգերից շաա քչերն են մեղ հասել, սակայն այդքանից էլ պարղ երևում է, որ դրանք ևս ունեցել են ղոհարերական մաղթոնքի,

անտեսական ապահովութիւնը նվիրված հմայական ընդլայնի և կատարվել են նույն ընդլայնի ծեսերի հետ:

Այսպես, Ամանորի ծիսակարգին է միացել Բալուում նոր տարվա օրը և հարսանեկան ծեսերի ժամանակ կատարվող մի երգ, որտեղ առանց որեւէ արտաքին պատճառների, արտահայտված են հայ գյուղացու ընապաշտական նրկրտումները:

Բարի եկտր, նոր տարի,

Տուր մեղի ցորեն, դարի,

Լե, լե, լե, լե, լե,

Մեր փեթակն ալիւր կուզե, լե, լե,

Տան տիկինը եղ կուզե, լե, լե...

Մեր օջախը փայա կուզե, լե լե...

էգուն (տղի), պաղչին պառղ տուր, լե, լե...

Մեր աղջիկին փեսա տուր, լե, լե,

Մեր տղային հարս մը աուր, լե, լե...

Հինատութին թող չլլի,

Քեստտութին թող չլլի,

Հեյրան նոր տարի:

Այդ անսակետից հետաքրքիր է նաև Հաղպաա գյուղում (Լոռի) դրանցված երգը.

Բարով թող դա ձեղ նոր տարի,

Աուրտգներուտ չիմ (ամբողջապես) կաաարի,

Ձեռ տուն մանու հաղար րարի,

Աճար, ցորեն, կորեկ, գարի,

Լիքը հորեր շաա ունենաք,

Կարմիր օրեր շատ ունենաք,

Կարմիր օրով, կարմիր ջորով,

Ուրախ կենաք միշա կուշա փորով:

Ուղղակի ցուցումից րացի, երգի ընդհանրականութիւնը ևս վկայում է, որ րուն նպատակն է եղել հմայական ծիսակատարութիւնը և համապատասխան երգերով նախապարաստել նոր սկսվող անանական արավա րարեկեցութիւնը: Վերջինս անհրաժեշա էր նրա համար, որ ապահովեր մարդու առողջութիւնն ու երջանկութիւնը (կարմիր օր, կարմիր ջոր), որոնց դրավականն էր, անշուշա, անտեսական րարեկեցութիւնը՝ լիքը հորերն ու կուշա փորը:

Բնապաշտական ըմբռնումներով կարծվում էր հմայական դործողութիւններով նոր արավա սկզբին մարդուց հեռացնել շարը, փորձանքը,

¹ Ե. Տեր-Պողոսյան, *նշմ. աշխ.*, էջ 78—79:

² «Ազգագրական հանգես», 1903, հ. X, էջ 252:

աղբատուօթյունը և առաջացնել բարին, հաջողութունը, առատութունը:

Արկրորդ խմբի մեջ են մտնում այն երգերը, որոնք ամենից հաջող արտահայտվում են ծիսահայական լուսնաձևերում: Ձեռավորվել և Ամանորի ծիսակարգին է միացել նաև աղոթք-հմայական լուսնաձևերի մի ամբողջ փունջ, որոնք, որպես կանոն, կապված են բաղնաշերտ ու բարդ հավատալիքային ծիսակարգի հետ և ավելի որոշակի են արտահայտում Ամանորի առնական ծիսակատարության հիմնական դադափարը՝ հմայական խոսքի ուժով ապահովել պալիք տնտեսական տարվա բարեկեցությունը:

Աղոթք լուսնաձևերը հիմնականում կապվում են ղոհարերական ընույթ ունեցող ծեսերի հետ, գտնում դրանց ներքին բովանդակության արտահայտչությունը: Հետապնդվող խնդրով էլ պայմանավորված է դրանց կառուցվածքը: Այդ լուսնաձևերը հանդես են գալիս դանաղան իմիտատիվ-կոնաակտային հմայական գործողությունների հետ, և բաղկացած են լինում մեկ, երկու կամ չորս տոպից: Արանք սովորաբար ունեն վերացական և ընդհանրացնող բնույթ, որը, անշուշտ, պայմանավորված է նոր տարվա առնակարգի բովանդակությամբ: Նկատի ունենք այն հանգամանքը, որ եթե տարեկան տոնացույցի ամեն մի առն ունի որոշակի խնդիրներ և բովանդակություն, ապա նոր տարվա առնակատարությունը իր ծիսակարգով վերաբերում է դալիք անտեսական տարվա հետ կապվող սպասելիքներին: Նոր տարվա սոնակատարության շուրջը համախմբված հմայական այդ ըմբռնումները հեռագայում շտապելիքներն քրիստոնեության հետ առաջացած դադափարներին:

Հնից եկող ընապաշաական ըմբռնումները ընդհանրապես քրիստոնեական Ամանորի հետ հաստակարեն երեւում է կապարման ժամանակով դրա հետ առնչվող բոլոր ծիսական սովորույթների մեջ: Այսպես, նախաքրիստոնեական Ամանորի դադափարախոսության հետ կապվող ընույթյան տարրերի և երեւութների պաշամամների գրեթե վորումները քրիստոնեության դադափարախոսության հետ ոչ մի առնչություն չունեն: Դրանց մեջ ղգալի անդ են դրավում ջրի պաշամամների հետ կապվող ծիսական սովորույթները: Այսպես, Լուսինում ժողովուրդը հավատում էր, որ ասարեմտի կես դիշերին դետերը մի պահ կանդ են առնում և ով այդ պահը չփախցնի ու դեպից ջուր վերցնի, կուծր ոսկի կգառնա կամ եթե մի առարկա դնի ջրի մեջ և խնդրի, որ այն փոխարկվի մեկ այլ

առարկայի, ապա խնդիրն իսկույն կկատարվի: Կեսարիայում հավատում էին, թե նոր տարվա դիշերը մի ժամ կա, երբ աղբուրից ջրի փոխարեն ոսկի է հոսում: Նոր տարվա օրը լուսնաձևին, ընտանիքի հասունացած մի երիտասարդ, վերցնելով ջրի սափորը և նոր տարվա դիշերը տոնական սեղանին դրված ըոկեղներից³ մեկը դնում էր աղբուր, ըոկեղն անցկացնում ծորակին և ջուր լցնելիս ասում. «Վերցրու ուրիշից (ժողովրդից), տուր ջրին», ապա՝ «գու լաց եղիր, մեղ էլ թող բաժին դա», այսպես խնդրելով, սպասում էր, որ ամանը լցվեր⁴: Ուրիշներն էլ աշխատում էին ըոկեղը հափշտակել և եթե հաջողվեր, ապա մեծ ամոթանք էր համարվում աղբուր դնացողին և դժբախտություն ամբողջ ընտանիքի համար: Իսկ Լթե ըոկեղը չէր հափշտակվում, այն բերում էին տուն պատից կախում, որտեղ այն մնում էր մինչև հաջորդ տարվա կադանդը⁵:

Այդ նույն մաայնության արտահայտությունը տեսնում ենք նաև Ջավախքում: Այսանդ, նոր տարվա նախորդ դիշերը, երբ մեծերը քնում էին, երիտասարդները սպասում էին կեսգիշերին, որ դնան դետից ջուր ըերեն, հավատալով, որ այդ ժամանակ դետը մի ժամ ոսկի է գառնում: Այնանդ գնալիս մեկը հեծնում էր ակիշը, մյուսը շիշը, երրորդը՝ խաշերկաթը: Ամենից ավագը վերցնում էր մի դյուդյում⁶, մեջը լիքը ցորեն կամ դարի, մյուսներն էլ՝ մի քիչ խոտ: Աղմուկով գնում էին գետի տփր, խոտը դնում, նստում և սպասում, թե ե՞րբ պետք է գետով ոսկի վազի: Երկար սպասելուց հետո, ավագն ասում էր.

Քեզի կուտամ ցորեն, դարի,

Դուն ա ինծի տու բարի,

Շնորհավոր նոր տարի:

Դյուդյումի մեջ եղած ցորենն ու դարին լրցնում էին գետը, մեջը ջուր լցնում և «Տղաք, քաշեք, ոսկի լցվավ» կանչելով, վաղում էին տուն, աշխատելով եա չնայել, վախենալով սաաանաներից: Տան մեծերը դիմավորում էին և ջուրը դաաարկում, անանելու ոսկի կա՞, թե ոչ⁷:

Համշենցի հայերը դեկտեմբերի 31-ի լույս հունվարի 1-ի դիշերը անվանում են Մադկամուաի

³ Բոկեղ՝ կլոր, օղակաձև, շատ կծղած հատիկից թխած հաց:

⁴ «Ալխալխայը, վեր սույու» «Սեն պօլ ագրյօրսուն պիզի տե խըսմեթ կելսին» (Թարգմանություն Օնիկ Եգանյանի): Ար. Ալպալանյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 201:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Գյուդյում՝ պղնձե կուծ:

⁷ «Աղգադրական հանդես», 1897, հ. Բ, էջ 247—248:

պիշներ: Նրանք նույնպես հավատում էին, որ այդ գիշերը ջրերը մի ժամի շափ կանգնում են և ոսկի ու տրծաթ դառնում: Բայց այդ բոլորին ջրի մոտ մարգու աչքին մի սարսափելի բան է երևելում և նա փախչում է ջրի մոտից և եթե յոթ անգամ ջրի վրայով շանցնի, «Կօնտոլոզը կխփի նրան»⁸:

Սիսիանում ջրօրհններին (հունվարի 6-ին) կատարվում էին հեռակալ ծեսերը: Այդ օրն օրհնած ջուրը միմյանցից խլում էին, խմում, վերքերին քսում, տանում առն՝ այդ ջրով ամանները «հալալելու» և այլն, և այլն: Այդ ջրով նաև մի քիչ խմոր էին հունցում, մի փոքրիկ բլիթ շինում և թելին անցկացրած պահում: Երբ մի որևէ աման էր «պղծվում» (մեջը մուկ կամ անսուրբ համարվում որևէ կենդանի, կամ կեղատու բան ընկնում), այդ խմորը դցում էին ամանի մեջ և ջուր լցնելով, լվանում՝ «հալալում»: Հետո խմորը կրկին հանում էին, շորացնում և պահում, մի այլ անհրաժեշտության դեպքում նույն ձևով օգտագործելու համար:

Ջրի ակունքի հեռ կապված այս սովորույթներն իրենց վրա որոշակի կրում են ալեոր հնության հետ կապվող դոհաբերության դադափարի հետքերը: Ջրի ակունքը նեավող ցորենի, դարու դոհաբերական մաղթանքի ակար ծագումով անառակելիորեն կապվում է աշնանային բերքահավաքը նոր ասարվա առն բնակելու ժամանակաշրջանին, երբ այդ տոնի հիմնական ծիսական էությունը հաջող բերքահավաքից հետո սաացած տրդյունքի դոհաբերությունը հովանավոր ոգիններին և աստվածներին դիտվում էր որպես սովյալ համայնքի բոլոր անդամների հասարակական պարտականությունը: Այդ սովորույթը համընդհանուր տարածում ունի հին աշխարհի ժողովուրդների մեջ և հեաադայում փոխանցվեց քրիստոնեությունը:

Բերքի և բարիքի, կյանքի և բարեկեցության համար այնքան անհրաժեշտ ջրի ակունքների պաշտամունքի հետ կապված ծիսական սովորույթների մեջ որոշակի պահպանվել են նույնիսկ ջրի ոգուն արվող մարդկային դոհաբերության հիշողությունները:

Այսպես, Ակնա ջրջանի Ապուշեխ դյուղում, Կաղանդի նախորդ կրեկայան, համայնքի կողմից ընտրվում էր շորս դեռատի հարս, որոնց ամուս-

սինները դտնվում էին պանդխտության մեջ: Կանանց դուղում-դարդարում էին հարսանեկան ամենաշքեղ զգեստներով, վիղն ու ձեռքերը դարդարում մատանիներով, մանյակներով ու ապարանջաններով, դոտիների մեջ խրում մի-մի բսկե մկրաա, ձեռները տալիս մեկ-մեկ սպիտակ հողե փարչ: Գիշերը, գաղտադողի, բացարձակ լուռությամբ, նեղ ու խուլ արահաններով հարսները ուղղվում էին դեպի գյուղի աղբյուրների ակունք: Այն պահին, երբ Հին և Նոր տարին հանդիպում են, շորս հարսը միաժամանակ սպիորները մեկնում էին դեպի ջրի ակունքն ու միասին երգում:

Ջրի բարին, ջրի մորին,

Անդնդային թագաւորին.

Ջուր կաղնդէ իս:

Վերջին բառի հեա արդեն լցված սպիորը հոսող ջուրը ոսկե մկրատներով կտրում էին և շաապեա դառնում, կարծելով, թե իրենց հեա տանում են ոսկի դարձած ջուրը:

Հեաաքերին այդ ծիսական սովորույթի շուրջը հյուսված ավանդությունն է, ըստ որի, իրրե թե աճապարանքով եա վերադարձող ջահել հարսները հանդիպում են շար ոգինների, որոնք հալածում են նրանց և հանապարհները շեղելով, անդնդախոր ձորերում մատնում մահվան¹⁰:

Պատմում են, որ այդ գեպքից հետո ջրի ակունքը դադարեցրել է ոսկի հոսեցնելը, չնայած ծիսական այդ սովորույթը դեռ շարունակում էր հարատեել:

«Անդնդային թագավորին», այսինքն՝ ջրի հովանավոր ոգուն կամ աստծուն արված մարդկային այդ դոհը նրան պետք է բարի դարձնեի այնքան, որ նոր սկսվող աարին առաա ջուր ունենար, երկրի, բուսական ու կենդանական աշխարհի, պտղաբերության և առատության այդ առաջին պայմանը ապահովվեր:

Պաաահական չպետք է համարել, որ այդ ավանդությունը, ինչպես նաև սովորույթը մինչև XIX դար է հասել հենց Ակնում: Հիշենք, որ դա պատմական Հայասաանի այն դավաոն է, հայ հեթանոսության կենտրոնաաեղին, մինչքրիստոնեական աղպային կյանքի սիրտը, ուր հայ ժողովուրդը սովոր էր դարեղար պահպանվող ապպային կենցաղով ապրել, ուր նույնիսկ քրիստոնեության մուաքից հետո էլ հտրատեցին հեթանոս աղպային սովորույթները, չնայած միանգամայն դիտակցորեն, քրիստոնեական եկեղեցին

⁸ «Աղգադրական հանդես», 1900, հ. 2, էջ 154.

⁹ «Աստվածաշունչ մատան հին և նոր կտակարանաց», Կոստանդնուպոլիս, 1895, Ծալի, ԺԲ, 3, Աւաարան բաո 504-505, է. 37—39 և այլն:

¹⁰ Նոր ասարվա օրը շար ոգիններին և նրանց արվող դոհաբերությանը վերաբերող այս ավանդությունը առնչվում է նաև Արաավաղ-Շիրարի հայտնի առասպելի հեա:

ես իր սլաշտամունքի կենտրոնատեղիներից մեկը դարձրելով հենց այդ վայրերը: Ամանորի ծիսակարգի հմայական բանաձևերի այդ մոտիվները հետադադարում միացան Մենդյան տոնին երգվող «Ավետիս-Ալեկուիա»-ներին և հնից եկող այլ դադափարների հետ դարձան դրանց ձևավորման հիմնական տարրեր¹¹: Որպեսզի նորից հարկ չլինի անդրադառնալ այս հարցին, մինչ «Ավետիս-Ալեկուիա»-ների վերլուծման անցնելը, բերենք դրանց մեջ թափանցած ջահել, հարսնացած կնոջ գոհարերության հեռավոր արձագանքների մի լանի օրինակ ես:

Պատահական չպետք է համարել նաև, որ Ամանորի շնորհավորական դուշակության և գոհարերական ժողովրդական երգերում, ծիսակաար սլատանիններն ամենից հաճախ դիմում էին ընսանիքի ջտհել հտրսներին, նրանցից պահանջելով իրենց հասանելիք դոհարերությունները:

Հարսնուկ պաուուա մտիկ մըներ, ավետիս, խելքն է կորել, միտքն է ցրվեր, ավետիս, Ձաստված յիշի, տրի ի վեր, ավետիս, Ձմեր նստիդն մի կտրեր, ավետիս¹²:

Կամ՝

Մամիկ, մամիկ, ես քե ծառա, ալելուա, Սոյեր խաղի, թոռ ճըռուռոա, ալելուա, Չուր մառնի դուռ մե դնա, ալելուա, Քինե շենք ուղի ձին ինան ջորին, ալելուա, Քինե կուգենք էրկու կուրուշ, խարիր փարա, ալելուա¹³:

Այդ դիմումը բոլոր երգերում ուղեկցվում էր հարսի ցեղեկության դուքով: Օրինակ.

Ա շեն, հա շեն, ես տունը շեն,
Աին ու գերան սողմքաշեն,
Տան ավլողները ջուխտ աղունակ,
Ձեռնավելք փունջ մանուշակ,
Թորոններ խորաննի են,
Հացթուխներ խանում-խաթուն...¹⁴

Արդեն ամուսնացած, ջահել կնոջ դոհարերության հիմքում դարձյալ ընկած էր նմանական հմայության դադափարը: Կինը՝ պաղարերող և ջահել, որ արդեն որդեծնությամբ ապացուցել էր իր կենսունակությունը, սանդղող դորությունը, կարող էր կյանք տալ, առաաացնել նմանապես և

ջուրը, որ տվյալ դեպքում ամրողջ համայնքի դոյություն պայմանն էր:

Այս մտայնությունն հիմքում կապվում է այն երեույթին, երբ վերակենդանացած դաշտը ցանելու իրավունք տրվում էր միայն արդեն ամուսնացած, բեղմնավորելու ունակությունն ապացուցած ջահել տղամարդկանց:

Երրորդ խմբի մեջ են մտնում «Ավետիս» կամ «Ալեկուիա» անունով հայտնի երգերը: Այդ խոսքն առաջացել է համանման հանդերգից, որ նշանակում է «ուրտխ յուր» և աղդարարում է Քրիստոսի ծնունդը, որ և սույն ծեսի հիմնական բովանդակությունն է:

Այն սլատմա-աղդադրական շրջաններում, որանդ նոր տարվա տոնը կրել է «Կաղանդ» անունը, երգաշարին ուղեկցել է «Կաղանդ»-«Կալանդոս» կրկներգը:

Խարերդ, Արարկիր, Բալու, Պուխ քաղաքներում և դրանց շրջակայքում պահպանվել է ծեսի ընդհանուր, աղդալին անվանումը՝ «Կախու»-«Կախուկ»-«գոտեկտխ»: Թեպետ Արեւելյան Հայաստանում, մասնավորապես Այունիքին և Արցախին նվիրված նկարագրությունների մեջ չի հիշատակվում ծեսի սույն անվանումը, սակայն այն ըստ էության նույնն է եղել: Պատահական Հայաստանի բոլոր աղդադրական շրջաններում 12—14 տարեկան պատանիները շրջում էին բակից-բակ և երգեր երգելով, նվերներ պահանջում: Երթիկներից կախում էին (իրենք էլ մինչև դոաին կախվելով) տոպրակ, քթոց, սալա, դոում, (դոդրա) փայտի պուտուկ, դուկպա, մի խոսքով՝ ինչ հնարավոր էր: Տանտերերը պարաաւոր էին դրանք լցնել շոր մրդով, միաժամանակ դնելով դաթա, հալ, ձու և այլ ուսելիքներ: Քաղաքներում երեւմըն նվիրարերում էին նաև մանր դրամ: Հավաքած բարիքով ուրախության սեղան էին բացում, որին կարող էին մասնակցել միայն տվյալ խմբի անդամները: Նույն դուգում կաղմվում էր մի քանի այդպիսի խումը:

Այս սովորությունները չափաղանց պարզ էին ամեն տեղ և դրեթե ծիսական ոչինչ չունենին իրենց մեջ: Ծիսականն ամենից շաա արտահայտվում էր «Ավետիսների» բովանդակության մեջ, որ ընդհանրական էր գրեթե ամրողջ Հայաստանի համար: Տարրեր աղդադրական շրջաններում դրանցված «Ավետիսների» բովանդակության ուրանաստեղծական բնույթի ընդհանրության պատճառները պետք է որոնել ծիսական այդ երգերի առաջացման հանգամանքների մեջ:

Նոր աարվա առնակաաարության հեա այս կամ այն ձեով կապված երգերի մասին խոսելիս,

¹¹ Նախաքրիստոնեական դադափարախոսության ծննդյան երգերի մեջ ներթափանցելու խնդիրը հանգամանորեն քրեարկվում է հեղինակի անտիպ ախաաությունում, աե՝ս «Ամանորի ծիսական երգաշարը», ԱԲԱ, քգթապանակ Ձ 8:

¹² Լ. Կոստանյան, նշվ. աշխ., պրակ Ա, էջ 12—15:

¹³ Եէմիլյան աղգադրական ժողովածու, հ. 2, 1906, էջ 29:

¹⁴ «Աղգադրական հանդես», 1903, հ. X, էջ 252:

լպետք է մոռանալ, որ դրանք անընդհատ ենթակա են եղել ժողովրդի կենցաղի այլ ոլորտների ոչ միայն ծեսերի, այլ, մասնավորապես, երգերի, ժողովրդական լանահյուսության ընդհանուր դրսևորումների աղբյուրությանը, որով հաճախ նրանք կարող էին նույնիսկ շատ հեռանալ սկզբնական վիճակից: Այդ պատճառով հիշյալ երգերի մեջ հանդիպում են նաև նոր տարվա առնին կապարման ժամանակով կապված, սակայն ըովանդակությանը նրանից շատ հեռացած երգեր: Սակայն դա նոր տարվա երգերի ընդհանրությունը և որոշակի ուղղվածությունը չի խաթարում, մի հանգամանք, որ դիտվում է նաև այլ ժողովուրդների մեջ¹⁵:

Նոր տարվա առնակապարության հետ այդ երգերը կապվում են առավելապես ըովանդակությանը, քան կատարման ժամանակով, թեպետ որոշ աղագրական ջրջաններում, ընդհակառակը, դրանք հենց կատարման ժամանակով են աղբյուրվում քրիստոնեական Ամանորին:

Քննարկվող երգաշարի հետ կապված շատ խնդիրներ հասկանալի են դառնում դրանց կատարման ժամանակի հարցը պարզարանելուց հետո միտյն:

Թեպետ «Ավետիս-Ալելուիա» երգաշարը հիմնականում կապված էր Մենդյան առնի հետ, սակայն որոշ ազգագրական շրջաններում այն հանդես էր գալիս նաև այլ տոնակատարությունների ժամանակ: Առաջին հայացքից այդ երևույթը կարող է թվալ պառակտական, սակայն ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն ունի իր տրամաբանական հիմքեր:

Ծիսական այդ երգաշարով եթե մի կողմից ընդգծվում էր տոնական համակարգի գաղափարական ընդհանրությունը, մյուս կողմից մատնանշվում էր ծեսի և երգաշարի նախաքրիստոնեական ծագումը:

¹⁵ «Ավետիս-ալելուիա» երգերի գենետիկայի, նույնիսկ նախնական ուսումնասիրությունը նրանց ծագման և տարածման շատ հետաքրքիր պատկեր է ստեղծում: Հիշյալ ծեսը և երգերը առկա են բյուզանդական պետականությանն ու մշակույթին հարակից բոլոր ժողովուրդների կենցաղում: Քրիստոնեական համընդհանուր ընդլայնումը, մի շարք հավանություններ հնարավորություն են ընձեռում ավելի որոշակի որոնել նրանց ծագման միջավայրը: Տե՛ս А. Н. Веселовский, Румынская, славянская и греческая коляды, Записки Императорской РН, т. 45, № 4, СПб, 1833, Очерк VII. Stownik folkloru polskiego, 1965. Koledy Polskie. I. Teksty; P. Garaman, Obrzed koledonania i slonlan i Rumonon, Krakow, 1933; В.Н. Чичеров, Зимний период русского народного земледельческого календаря XVI—XIX в.в.

Պատմական Հայաստանի մեծ մասում այդ ծեսը իր երգաշարով կապվում էր նոր ատրի-Բարեկենդան-Տէտոնընդառաջ-Ջատիկ-Նավասարդ համակարգին: Տոնական այս համակարգի գաղափարական ընդհանրությունը հիմնականում դրսևվորվում էր մենոդ և հարություն առնող ընդլայն պաշտամունքն արաահայաող ծիսակարգով, որը նաև նոր տարվա ու ծննդյան տոնի ընդորոշ հասկանիշներից էր:

Այդ է պատճառը, որ հիշյալ առնական համակարգի հետ կապված «Ավետիս-Ալելուիա» երգերը իրենց մեջ տյգքտն շատ են պարունակում նոր տարվա առնակատարության գաղափարախոսությունը ընդորոշող դժերի¹⁶, և շնայած քրիստոնեության մուսքի հետ կապվել են Քրիստոսի ծննդյան առնին, սակայն նույնիսկ կատարման ժամանակով մասամբ մնացել են իրենց նախկին անդում: Այսպես՝ Կեսարիայում, Վանում, Քղիում, Նիկիեթում ծեսը կատարվում էր դեկտեմբերի 31-ի դիշերը, նոր նախիջեանում՝ դեկտեմբերի 31-ի երեկոյան, դյուղերում՝ հաշորդ օրը: Արարկիթում և շրջակայքի գյուղերում ծիսական այդ սովորույթը կապվում էր Քրիստոսի Մենդյան և մկրտության տոնի օրվա՝ հունվարի 6-ի, Հարքում (Բուլանիս) և Ախիանում՝ ծննդյան առնի Քրագալույծի երեկոյի հետ: Նոր նախիջեանի (Դոնի Ռոսաով) հայերի սույն ծեսը որոշ չափով տարբերվում է մնացած ազգագրական շրջաններում կատարվողից, որ միանգամայն ընական է, եթե նկատի առնվի, որ հայերի այդ հատվածը դարերով (սկզբում Ղրիմում, ապա՝ տյգմյան Ռոսաովի մարզում) ապրել են այլացեղ, սակայն քրիստոնյա և նույն ծեսերն ունեցող ժողովուրդների՝ ուկրաինացիների, ռուսների հարեանությունը:

Ակնհայտ է աղագրական յուրաքանչյուր շրջանի անդական առանձնահատկությունների աղբյուրությունն այդ երգերի ըովանդակության և լեղվի վրա: Այդ իսկ պատճառով հիմնականում նման լինելով հանդերձ, դրանք ոչ միայն շեն նույնտնում, այլ ջաա քիչ դեպքերում են դառնում միտյն տարաանսականեր: Այդ երգերի ուսումնասիրությունը շաա հետաքրքիր ու շահեկան կարող է լինել ոչ միայն վերահիշյալ տեսակետից, այլ նաև լանահյուսական - ժանրային առանձնահատկությունների ընդորոշման և ժողովրդական լանահ-

¹⁶ Այդ կապը նկատված է դեռևս Աս. Մնացականյանի կողմից, տե՛ս «Հայկական դարգարվեստ» (Երեան, 1955, էջ 563—566) և «Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր» (Երեան, 1956, էջ 76—77, 327—334):

հյուսույթյան հարուստ դանձարանում ունեցած տեղի դնահատման առումով:

Բնորոշելով Ամանորի ծիսակարգին ուղեկցող «Ավետիս-Այկուիա» երգերն ըստ բովանդակության, փորձել ենք խմբավորել ղրանք: Նախ, սուանձնացվել են նախաքրիստոնեական դադափարախոսության զրսեորումները, որոնք հիմնականում արտահայտվում էին կրոնական մտածողությամբ այս կամ այն տեսակի վերապրուկներին ձևով:

Ձեռնարկած կրոնական դադափարախոսությանը, որն, ի դեպ, նաև պետական կրոն էր, ինչպիսին էր քրիստոնեությունը Հայաստանում, ժողովրդական հոգևոր մշակույթի առջև նոր խնդիրներ էր դրվում: Այդ, ամենից առաջ, արտահայտվում էր պետական կրոնի նորմերն իր առօրյա կյանքին, կենցաղային ջահերին կապելու ձգտման մեջ: Այդ ձգտումն արտահայտվում էր նոր կրոնի ընձեռած դադափարախոսությունը հնից եկող սովանդներին՝ ծեսերի, արարողությունների բանահյուսական արժեքների հետ ձուլելու, միացնելու միջոցով: Այդ բոլորի համաձուլվածքից թեպետ ժամանակին ստեղծվում է նոր արժեք, սակայն հնի պահպանման և հարաանման համար այն ամենանպաստավոր լայնմանն է: Նոր ստեղծված արժեքների ընդերքում երբեմն անադարձության աստիճանի սյուսպտնվածությունը հանդիպում են նախաքրիստոնեական ջրջանի այլ և այլ արտահայտություններ: Ամանորի ծիսակարգի երգերում այդ ընդլուրդումը հաճախ արտահայտվում է միայն արտաքին կցորդման եղանակով, ինչպես «Ավետիս» կամ «Այկուիա» հանդերձը: Այդ երգերն իրենց մեջ ներառան նաև նոր աարվա տոնակաարություններին ընդող շնորհավորանքների և բարեմադթությունների ծեսը՝ ուղղակիորեն նոր տաբվա տոնի հիշաաակմամբ կամ էլ որպես երգի ընդհանուր արամադրություն: Եվ ահա այդ երգերի մեջ արտահայտված ենք տեսնում Ամանորի ծիսակարգի բոլոր դժերը:

Այս երգերի մեջ հստակորեն արտահայտվել է հմայական ծիսակաարությանը և խոսքի կախարհանքով նոր սկսվող անանսական սարվա բարեկեցությունը նսխապատրաստելու միտումը, որի նպատակն էր մարդկանց տոողջությունն ու երջանկությունը ապահովելու: Այդ առումով հիշյալ երգերի մեջ արտահայտություն է դանլ նոր սարվա տոնակատարությանը յուրահաաուկ այն ծիսահմայական առանձնատկությունը, ըսա որի պարտադիր կերպով օրհնվում (կաղանդվում) էր ոչ միայն ընաանիքի յուրաքանչյուր անդամը,

այլև տնտեսության մեջ որեէ դեր կամ նշանակություն ունեցող իրը, առարկան, անասունը:

Նոր տարվա տոնակատարության վերահիշյալ առանձնատկությունը երևան է դալիս Քրիստոսի ծննդյանը վերաբերող պատկերացումների հետ զուգորդված՝ հետևյալ երգում,

...Այս նորածին տէրն և Արքայն, Աւետիս,
Օրհնէ զձեղ զամենասեան, Աւետիս,
Եւ զընտանիս ձեր միաբան, Աւետիս,
Ձեր հեռաւորն դայ շուտով, Աւետիս,
Եւ ձեր ոչխարն սուրտով, Աւետիս,
Կարասն ձէր լցուի գինւով, Աւետիս,
Եւ տունս ձեր հաղար բարւով, Աւետիս...
...Ձեղ ողորմի և ձեր նախնեանց, Աւետիս,
Եւ ամենայն ուղղափառացն, Աւետիս
Տայ ձեր բարեացն լիութիւն, Աւետիս,
Եւ ձեր որդւոցն առողջութիւն, Աւետիս,
Ննջեցելոց ձեր ողորմի, Աւետիս,
Եւ պարդէ արքայութիւն, Աւետիս¹⁷:

Ըսա ընապաշտական բմբոնումների, հմայական դործողություններով հնարավոր էր նոր տարվա սկզբին մարդուց հեռացնել շարը, փորձանքը, աղքատությունը և, ընդհակառակը՝ առաջացնել բարեն. հաջողությունը, առատությունը, այն համոզմամբ, որ ամբողջ աարին այդպես էլ կշարունակվի: Ծիսակատար պաաանիները երգում էին:

...Ամեն տարի հասնինք բարով, աւետիս
Յերկար կենօք և առողջ անձով, աւետիս
Մի կենաք հեա մարդու խոով, աւետիս
Եւ մի նայիք խիստ խոլոոով, աւետիս
Ողորմութիւն արեք սիրով, աւետիս
Եւ խոսեցեք անուջ լեղւով, աւետիս
Եւ մենք զձեղ օրհնեմք սիրով, տւեաիս
Որ դուք մնաք երկար ամով, աւետիս¹⁸...

Այստեղ խոսքն այն մասին է, թե նոր տարու օրը ի՞նչ կարելի է և ի՞նչ չի կարելի: Դրանով էլ երգի այս հատվածը կապվում է առաջին օրվա հմայական հատկության և դալիք ամբողջ տարվա վրա աղդելու նմանողական հմայության հավատալիքների փնջի հեա: Նոր աարվա առաջին օրը հաջավելու, ողորմություն (իմա՝ զոհաբերություն) անելը, անուջ խոսքն ու արարքը աոհավատյա էր ամբողջ աարին այդ բարիքներից օգավելու նպատակով:

¹⁷ Կ. Կասաեկյան, Նշվ., աշխ., պրակ, Ա, էջ 12—15:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 12:

Հասլական օրհանքի (առատութիւնն և բարեկեցութիւնն առաջացնելու բանաձև) վերապրուկ է նմանապես ժողովրդական այս երգը.

...Ծառ տան տերեւ հանի.
Ծեղնը ասն տերեւ հանի.
Գետնն նման ըրկնանան.
Ըռաչքնն նման շրտանան.
Քրիստոսնն դանձնակը,
Զեր տղոցը շարը տանայ
Մին ման եդ, մին ման ըրինձ.
Մին վելա մին քօլա.
Զեր տղոցը շարը ասնա¹⁹.

Նման ըմբռնման մի խոսուն դրսեորումն էր Նոր տարվա սեղանի պարտադիր առատութիւնը, հավատալով, թե այն կառաջացնի ամբողջ դալիք տարվա առատութիւնն ու բարեկեցութիւնը:

Առատութեան, բարեկեցութեան հմայական այդ մտայնութիւնը չափազանց որոշակիորեն է արտահայտված այս երգում.

Ասոր կախ է. վաղը կաղանդ
Կախանն հօր է, վաղն կաղանդ, ալելա
Շարոց, բասանդ, չիր ու հեվեք
Գողնոց բացեք, դողով տուեք, ալելա
Տուն ու երգիք լիք են շարքով,
Բարով կաղանդ, բարկարեով, ալելա:
Ընդոր մամուն ճըմուռ, քաղցու,
Ջոջիկ սլապուն բաղաբը, ըլիթ, ալելա
Ժիժ պիժերուա շարան-շարան
Շարոց, բասանդ, անյոշ կաթա, ալելա
Գողնոց բացեք, դողով տուեք,
Ափով բսթնենք, ծափով ուտենք, ալելա:
Լոյս է իջեր վեր դերեղմընին,
Ողորմիս ձեր լոյս մեռելին, ալելա:
Գողնոց բացեք, դողով տուեք,
Ափով բսթնենք, ծափով վալենք, ալելա²⁰.

Այդ ակնկալիքով էլ Նոր տարվա առթիվ ճոխ և համադամ սեղան էին պատրաստում, անսակ-անսակ և ծիսական ու ոչ ծիսական խորտիկների առատութեամբ, որ պարտադիր էր աղքատ ընտանիքներին անդամ: Ինչպես անսանք, այդ բանը նաև Բարեկենդանի ընդունելու հատկանիշն էր և Նոր տարվա տոնին վերադրվող հմայական հատկութեան արտահայտութիւնը: Այդ նույն գաղափարախոսութեան դրսեորումը հարաբերած ենք անսնում քրիստոնեական Ամանորի մեջ, միայն սովանդականութեան ուժով դոյատեած:

¹⁹ «Արարա», 1895, № 11, էջ 470.

²⁰ Ն. Տեր-Պողոսյան, նշվ. աշխ., էջ 32:

Քննարկենք մի այլ Ավետիս:

Գրիգորի նախիր դաշտից կուկայ, ալելուա,
Ինոր ոչխար դաշտ կարածայ, ալելուա,
Ինոր կիթտն դաշտ կը ճրոայ, ալելուա,
Տունը տեղ լիքն ի խացով, ալելուա,
Ինոր մառանը լիքն ի պիւնով, ալելուա²¹:

Այս տողերը հետաքրքիր են նրանով, որ, քրիստոնեական դադափարախոսութիւնն ունեցող հեղինակը սլահպանել է ընտանեկան պաղափարախոսութեան որոշակի հետքեր: Հիշյալ հանգամանքը հնարավորութիւն է տալիս մտածելու, որ թերեւ ժողովրդի մեջ վաղուց ի վեր երգվող և շատ տարածված ու հայտնի այդ տաղերը հիմք էն հանդիսացել նոր հեղինակի համար, որը, ընտանեկան խոսակցական անտեսել և մոռացութեան առաջնախաբիստոնեական դադափարախոսութիւնը: «Ամեն տարի հասնիք բարով, ալելուիս» արտահայտութիւնը բառացի կրկնութիւն է Նոր տարվա շնորհավորական օրհանքի, որն իրավունք է տալիս խորհելու, թե տաղն սկզբնական տեսքով Նոր տարվա տոնին է նվիրված եղել: Այս մաս-ծումն ավելի որոշակի և հաստատուն տեսք է ընդունում, երբ անդրադառնում ենք ասոյի մեջ Նոր տարվա բարեկեցութեան ապահովագրելուն նվիրված օրհանքների հետքերին:

Վերահիշյալ «Ավետիսում» այդ բանը շատ որոշակի է արահայտված: Քրիստոսի ծննդյան կանոնական պատմութեանը հետևում է՝ «Զեր տղի անունն ի՞նչ ի» ընդհանրական հարցը, որի պատասխանից հետո (ասենք՝ Գրիգոր), վերից երգում են:

Երեւում է. որ սա Նոր սկսվող տնտեսական աարին ապահովագրելու օրհանք-նմանողական-կախարդական երգ է եղել, որի խնդիրն էր իրականութիւն դարձնել բարեկեցութեան վերահիշյալ պակերը: Քրիստոսի ծննդյան պատմութիւնը ուղղակի կարկատտին նման կպցրած է այդ հինավուրց դադափարախոսութիւնն արտահայտող ժողովրդական աղան:

Ուշադրութեան է արժանի հմայական երգերի մեջ անտեղծի հասցեին արված ղովասանքը, որով ենթադրվում էր դալիք Նոր տարում նրանց ավելի բարեվիճակ տեսնելու:

...Աստուն շինած դարնան դեալով, ավետիս
Փոռած ծալ-ծալ ծաղկերով, աւետիս
Գերան վերան ամսրու վերեն. աւետիս
Ալաշ վերին ծալ ծալ ոսկի, աւետիս

²¹ Գ. Շեքեց, Վանա սաղ, Թիֆլիս, 1885, էջ 79—80:

հողն վերեն, ոռոս մարգրիտ, աւետիս
Սնիր ինի ծառ խնկենի, աւետիս
Թոնիր ինի քեան ղեկեղեցի²² տւետիս
Պոռուկ վերէն շուրջ եղուրնի, աւետիս
Տախտակ վերէն բիմու ծածկոց, աւետիս
Զի լամ նստի ծառի տակին, աւետիս
Սուրբեն յառջև խաղար բարին, աւետիս
Կթխէն ի ձեռ նոան գինի, աւետիս
Հայ սաւնտիկին սուրբ խաղի ճրովշլաւեն,
աւետիս

Կնա խառի գիւղ մառնին, աւետիս
Քինէ շրմ ուզէ ձիւ ու ջորին, աւետիս
Կամ տարեկեն գեառն ու մաքին, աւետիս
Քինէ կուլիւ մաղմ կէօքով, աւետիս
Կաթէն էլ վերէն, աւետիս²³,

Նմանողական-հմայական ծեսերով արգլունք
աւաջացնելու հավատքը երկու կողմ ունենալով,
ստատուութիւն, բարեկեցութիւն և, ընդհակառակը՝
մահ, աղքատութիւն, անհաջողութիւն։ Նմանող-
ական հմայութեան երկրորդ կողմն առհասարակ
աւելի թույլ էր գտնուող ճիւղն ու իրականութեան
մէջ, ուստի և նրա արտահայտութիւնը նոր ար-
ւիւնքներով, ինչպէս նաև ծիսական փնջում,
նույնպէս քիչ է, շնայած, յանուամենայնիվ, կա-
հնաց այն հավատքը, թե նոր տարվա օրը տնից
ուշինչ չի կարելի գուրս տալ, իր ծագումով կապ-
ւում է վնասարեւր նմանողական հմայութեան հետ,
լսա ուրի կարծիքով էր, թե նոր տարվա օրը բա-
րբի մի մասը աստի ուրիշի, նշանակում էր զրկվել
ամբողջից։

Ամանորյա երգերում չարի և բարու պայքարի
մոտիվն ամբողջանում էր օրհնարանական բա-
նաձեռով, որով ենթադրվում էր ապահովել բարու
հաղթանակը և չարի պարտութիւնը։

Օձու լեւուն էրկու ճղակ՝ ալելուիա²⁴
Մեյնի շարով, մեյնի բարով, ալելուիա,
Չարին էրթայ վեր սարերուն, ալելուիա,
Բարին գնայ վեր էսա տուն, ալելուիա

Կամ՝

էս տանը կա երկու լեզու, ալելուիա,
Մինը բարի, մինը չարի, ալելուիա,
Չարինը ընդի, բարինը բարի, ալելուիա,
Բարին վեր գա ձեզ հետ նստի, ալելուիա²⁵,

²² Թոնրի պաշտամունքի, այն եկեղեցուն հավասար ըն-
կալելու մասին է վկայում Քթոնրի պատկեր սովորութիւնը, որ
համահավասար էր գիտվում եկեղեցական պատկերին։

²³ Ճիւղիւն ազգագրական ժողովածու, հ. 2, էջ 26—27։

²⁴ Նույն տեղում, էջ 27—28։

²⁵ «Ազգագրական հանգես», 1903, ր. X, էջ 252։

Կամ՝

էս տանը կա երկու լիղու,
Մինը բարի, մինը չարի,
Չարինը ընդի, բարինը բարի,
Բարին վեր գա ձեզ հետ նստի²⁶։

Կամ՝

էս տանը էրկու օրորոց,
Մինը բարի, մինը չարոց,
Չարինը չարով կործանվի,
Բարին բարով առաջվի
Տունը շեն, տունը շեն,
Զեր պատիկի անրմն ի՞նչ ա²⁷։

Այս գաղափարները կրկնվում են գրեթե բո-
լոր ամանորյա երգերի մէջ, գառնալով գրանց
պարտագիր հտակաւիշի։ Միսական երգերում
արտահայտված նպատակին հասնելու համար էլ
գործի էին գրվում այդ հմայական բանաձեւերն
ու երգերը։ Այդ մայնութիւնը հստակորեն ար-
տահայտված է առհասարակ գարնանային տոնա-
կան խմբի և մասնավորապէս նոր տարվան նը-
վիրված երգերի մէջ։

Օձու լեզուն էրկու ճղակ՝ ալելուիա
Մեյնի շարով, մեյնի բարով, ալելուիա
Չարին էրթայ վեր սարերուն,
Բարին գնայ վեր էսա տուն, ալելուիա.
Մամիկ, մամիկ ես քե ծառայ՝
Աօլեր խաղի, թող ճրորուրոյ.
Չուր մառնի գուռ մեյ գնա, ալելուիա.
Քեղն չինք ուզի ձին ինան ջորին.
Քինե կուգինք էրկու կուրուշ, խարիր փա-
րայ²⁸,

Այդ բնույթի երգերը մեծ մասամբ սկսվում
են տանտերերի և նրանց ասն ու օջախի հասցեին
արված գովասանքով, մի բան, որ ծագումով հաս-
նում է նախնական մագիային և կապվում հատ-
կապէս բնասլաշտական բնորոշումների հետ։

Ամանորի երգափնջի մէջ առանձնորէն ուղղ-
ված, գովարանական բնույթի երգերի խումբը
ամենից առաջ բնորոշվում է երկնային լուսա-
առնների, հաւակապէս Արեգակի հաճախակի հիշա-
տակմամբ։ Երգերի այս խմբի բանաստեղծական
պատկերները կազմվել են տանտերին երկնային
լուսաառնների, հաւակապէս արեւի հետ համեմա-
տելով։

²⁸ Նույն տեղում։

²⁷ Նույն տեղում, էջ 253։

²⁸ Ճիւղիւն ազգագրական ժողովածու, հ. Ժ, էջ 27—
28։

Կըտեր հողը խնգան փողի,
 Ծոծը վրեն ծալած ոսկի,
 Դուռը վրեն փերթ ըրեքնակ,
 Կըտեր վրէն ըրողը լիսնիակ,
 Տան սները կերոններ,
 Ոսկե կամար գերաններ:
 Բարի ըրգուն ալիուա,
 Ա շեն, հա շեն, էս տունը շեն,
 Աին ու գերան սողոմքաշեն:
 Տուն ավտողները ջուրի աղունակ,
 Ձեռնավելը փունջ մանուշակ²⁹:

Կամ՝

...Ձեր տունը շեն հետ արեուն,
 Արեն էրկըներ ձեր արդէյներուն,
 Չարը գատանէր, ըրարին մօտէներ³⁰:

Տանտերերին Արեգակի հետ համեմատելը գովասանքի ամենարարձրագույն ձևն է, ըրարեկեցության ապահովագրման հմայական արտահայտությունը, մի բան, որ նոր տարվա տոնի շուրջը փնջված ծեսերի հիմնական նպատակն էր: Տանաերերի հասցեին արված ծիսական այգ գովարանությամբ երգերը կապվում են նոր արավս առնի հիմնական գաղափարախոսությամբ:

Մյուս կողմից, երկնային լուսատուների հիշատակումը, մասնավորապես աստերերին Արեգակի հետ համեմատելը, այգ երգերը կապում է Արեգակի պաշտամունքի հետ, որը, ինչպես հայտնի է, քրիստոնեությունը ներառավ Քրիստոսի Ծննդին և Մկրտությանը նվիրված առնական ծիսափնջի մեջ: Այգ կապը Ամտնորի երգերի մեջ արտահայտվում է Քրիստոսի Ծննդի և Մկրտության մոտիվների առկայությամբ, որոնք գրեթե միշտ ունեն նկարագրական ընդլայն: Հապապես երեխաներին նվիրված երգերի մեջ Քրիստոսի ծննդի և Մարիամ աստվածածնի եանամուտ պատկերները պարապիր էին:

Այգ երգերում երբեմն արվում էր մասնակիացում, անձնավորում, ոչ միայն երգի բնագրի, այլև ծեսի մեջ: Երգողները հարցնում էին ասան փոքրի անունը, ապա երգը՝ առաաություն և երջանկություն խոստացող հմայական պատկերներով կապում նրա անվան հետ: Ընդ որում, նկատելի է, որ երեխաներին նվիրված երգերի մեջ Քրիստոսի ծննդի և Մարիամ աստվածածնի եանամուտ պատկերներն անպայման առկա էին: Այգ հանգամանքը լիովին հասկանալի է դառնում, եթե հի-

շենք, որ, ըստ քրիստոնեական ավանդությունների, Քրիստոսի ծննդյան «Ավետիս» շրջողները պետք է գեո պատանի չգարձած տղաներ լինեին՝ ի հիշատակ Իրոգի սպանած երեխաների:

Ճիշտ է, խոսքը վերաբերում էր տան փոքրին, մի բան, որ երգի մեջ հատուկ շեշտվում էր. բայց հաճախ տանտերերը տալիս էին նրա անունը, ում կամենում էին և, իհարկե, ամենից առաջ կամ ասան նահապետին (համաձայն նահապետական մեծ ընտանիքում տիրող հոգեբանության, նա ներկայացնում էր ամբողջ ընտանիքը), կամ գեո շամուսնացած, «մուրաղ» ունեցող երիտասարդին, որի ամուսնությունն ու պտղավորվելը նույնպես սիմվոլացրած էր համապատասխան հարսանեկան ծիսակատարության մեջ: Նոր արվա այս ընդլայն երգերն առնչվում էին հարսանեկան հմայական ըմբռնումներին և Լրգի մեջ արտահայտվում կենաց ծառայակաների միջով³¹:

—Ձեր աղի անուն ի՞նչ ի, ալելուիա

Յէկոր քե ծառէ, ալելուիա

—Անդան յառջե խտղար ըրարին, ալելուիա

Կթխեն ի ձեռն նոան գինին, ալելուիա

Յէկոր նսաէ ծառի արկին, ալելուիա

Մաղեր թսւլե ծառի ճօղին, ալելուիա

Յէկոր խեծեր կապուա քուռակ, ալելուիա

Մեջքն ա դառկեր պողպատ-ուրագ, ալելուիա³²:

Հատուկ հանգիսավորությամբ անունը հարցնելը կապվում է Ամանորյա գուշակության սովորության հետ: Այս ենթագրությունն անելու հիմք աալիս է հեանյալ Ավետիսը, ուր ըառացիորեն ասվում է.

(Անունը) ըախտը հանենք,

Աշուձեոր ջերը աանենք,

Դուշմանի ալքը հանի,

Տասը շահին շարր աանի³³:

Այս ամենը պուշակության ծեսի մնացորդ լինելու մասին է վկայում նաև անունը հարցնելուց առաջ «Ձինի, լինի» արաահայաությունը, որ կրկնվում է նաև մի այլ արրերակում, ուր ավանդական հարցին ծիսակատար պառանիններ պատասխանում են.

³¹ Հիշենք հարսանեկան ծիսակատարության համար այնքան ընդող կենաց ծառի հետ առնչվող ծիսական փունջը:

³² Եւմինյան աղագրական ժողովածու, հ. 2, էջ 25:

³³ Քաղերուներ, Հայկական սովորություններ, «Աղագրական հանգես», 1901, գ. VII—VIII, էջ 115:

²⁹ «Աղագրական հանգես», 1903, հ. X, էջ 252:

³⁰ Գ. Շերեկ. Վանա սառ, երկրորդ մաս, Թիֆլիս, 1899, էջ 14:

5-721

Ոսանք ոսկի ջրով լվացվելը բավարար չհամարելով, բարձրանում էին աղբյուրի մոտի թթենու վրա և այնտեղից կանչում վարը մնացածներին. «Թուկ թոթվեմ կուտե՞ք»: Ներքեից պատասխանում էին. «Այս դա՛փարին թուկ կըլլի»: Ծառի վրա նստածը պատասխանում էր. «Ինչո՞ւ դող կըլլի ու թուկ չըլլիր»: Ասա իր հագուստից մի ծվեն էր կտրում, կասում ծառի ճյուղին և ցած իջնում:

Ինչպես հաղորդում է Վ. Վ. Տեր-Մինասյանը, ջրի պաշտամունքի հետ կապված տարատեսակները Քրիստի XIX դ. այս տեսքն ունեին.

«Ի Քրի կիներ ափով աղբյուրին մեջ դարի լինելով կանն. «Առ, գարի, տուր բարի»: Երկաթի կտոր մը ձգեն ըսելով, «Առ երկաթ, տուր տովաթ»: Իսկ էրիկ մարթեր աղբյուրի ջրովը խոտ կ'ըթրջեն և անասունները կկաղընդեն, որ առողջ մնան: Ով որ ջերմոտ է, այս դիշեր կլողնա աղբյուրին մեջ և հետո գրեթե մերկ կնստի հին թթենիի վրա: Վարեն ձայն մը առ ջերմոտն. «Հոն-ինչ կնես»: «Թուկ կուտեմ»: «Հիմա ու թուկ». «Հիմա ու դող» Ծառի աակ եղողն իսկույն ստալարով կզարեն ծառի բունին: Վերինն իրը սարսուփահար՝ կը հարցնեն, թե ինչու կը դարնի. վարինը կըսեն. «Հըմ կզարենեմ, հըմ ձեռքես որ դա, հողիս կառնեմ»: Այլ իսկույն իսպառ իրը թե ջերմը կը փախչի»⁴⁴.

Ծառը թափահարելու, խիհլու և մանավանդ ուղտնայու հանդամները հասկանալի է դառնում, եթե այն դիտում ենք որպես ծառի ողու հեպտոլյցի բունվելու ցանկություն, այն մտայնության սրտահայտությունը, թե պողպատը լուրն, աճելուն խանդավորող շար ողիները տեղավորված են ծառի վերին ճյուղերում: Թափահարում են, որ այն ընկնի և չխանդարի: Միաժամանակ ծառը թափահարելով կամ խիհլով, ցանկանում էին նրան արթնացնել, զգուշացնել, որ շարքը նրան չվնասի:

Նոր տարվա տոնակատարությանն ուղեկցող ծիսական համակարգի մեջ որոշակի տեղ են դրավում ծառի պաշտամունքին միացած կրակի պաշտամունքի հետ կապված ծեսերը: Դրանցից ամենահետաքրքիրը հանդիպում է Լոռիում: Այստեղ, տարեմստի դիշերը (դեկտեմբերի 31-ին) մի մեծ դերան էին բերում ղլխատուն, մի ծայրը դնում օջախը, իսկ մյուսը շաա անդամ մնում էր դռնից դուրս: Այդ դերանը կոչում էին «տարեմստի քսթուկ», որն այդ երեկոյից մինչև ծննդյան երե-

կոն պետք է անընդհատ վառվեր: Ծննդյան երեկոյին այդ գերտնի մնացած խանձողները տանում-հանդերում թաղում էին. որպեսզի թե՛ բերքը առատ լիներ և թե՛ կարկուտն արտին չխվեր: Այդ խանձողից ուղտնում էին, որպեսզի կարկուտ եղած միջոցին դուրս ձգեին և երկինքը խաղաղվեր: Աշխատում էին այդ գիշեր օջախը անշեջ պահել՝ մեծ քտնակությամբ փոյտ էին Լոռում, դարսում դռան մոտի անկյունում և ամեն ներս մանող պարտավոր էր մի կտոր փայտ, դռնե մի տաշեղ ձգել կրակը: Այս մտայնության հետ առնչվում են նաև Նոր տարվա տոնակատարությանն ուղեկցող ծառի պաշտամունքի հետ կապված ծեսերը:

Կեսարացիներն, օրինակ, հավատում էին, որ կադանդի (Նոր տարվա) դիշերը կաղամախները իրար ողջունում են: Համշենցի հայերը ծաղկամստի (Նոր տարվա) երեկոյան մի սեղան էին սարքում, վրան իբրիդով (թաս) ջուր դնում, երկու հատ էլ օնի ցախ և թողնում մինչև առավոտ: Նոր տարվա առավոտյան երկու երիտասարդ տղա տխոս դնում էին բերք չտվող խնձորենու, անձենու կամ որևէ այլ մրգի ծառի մոտ: Երիտասարդներից մեկը ձեացնելով, որ կացնել խփում է ծառին, սուսում էր. «Մեյվտ բերել»⁴⁵ չես, կտրեմ պիտի»: Մյուսը վրա էր բերում. «Կտրել մի, բերի կու»: Այս տեսարանը կրկնում էին երեք տեղամ և համոզված էին, որ ծառն այդ տարի պտուղ կտա»⁴⁶.

Համշենցիները հավատում էին, որ Նոր տարվա դիշերը ծառերը ծուխ են անում, երկուսուսույթյուն տալիս արարչին⁴⁷.

Այսպիսով, քրիստոնեական Ամանորին (հունվարի 1) ուղեկցող ծիսական սովորույթների համակարգի բնակարանում պտղ է դրվում մի բուն՝ այդ ծեսերը հիմնականում չեն կապվում քրիստոնեական պաշտոնական, կանոնիկ գաղափարախոսության հետ ոչ ըստ էության, ոչ էլ, նույնիսկ, ծիսականությամբ: Ասկայն, ինչպես միաբերան վկայում են աղագրական նյութերը, ժողովրդի կենցաղային առօրյան կապմուղ տյվ ծիսական սովորույթներն ընկալվում էին իբրև Նոր տարվա տոնակատարությանը պարտադիր կերպով ուղեկցող ծեսեր: Այս ակնհայտ հակասությունը հասկանալի է դառնում միայն մի դեպքում, եթե նկատի ենք ունենում, որ դրանք ժամանակին

⁴⁴ Վ. Վ. Տեր-Մինասյան, Անգիր գարություն և հին սովորություններ, հ. Բ, Կ. Պոլիս, 1904, էջ 11—12:

⁴⁵ Մեյվա պարսկերեն՝ միրգ, որ մաս է հայերենի որոշ արարողների մեջ:

⁴⁶ «Ազգագրական հանգես», 1900, հ. 2, էջ 157:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 154:

խսկապես նվիրված են նշել նոր տարվա սոսնակատարությունը և ուղեկցել են զրան, իսկ հետագայում, բրիտանական կամային հաստատման հետ պահպանել են մինչ այդ տոկոս նոր տարվա տնտեսականության մեջ և միացել նորամուտ բրիտանական տարածության տոնին:

Ինտերաշտական բաժնետերերի համաձայն, շարք հետադարձ ամենադարձական միջոցը զոհաբերություն է և նվազանց ծնողական երգերի մեջ ներթափանցել է նաև նախաբրիտանական այդ պատկերներ, որի հետևանքով երգերի բովանդակության մեջ առաջացել են այդ իմաստն արտահայտող տարբեր:

Այն արտահայտվում էր տարբեր եզանակներով, տոնին պատշաճ տանտերերից նվիրատվություն (զոհաբերություն) պահանջելու ձևով: «Ավետիս» շրջելու ծեսի էությունը աղերսով էր կամային ծիսականի կարևոր կողմերից մեկի՝ ծիսական տանտերերի հետ (զաթա, հավ, բնկույզ, շարադրած միջոց) և տանտերի մեջցում էր նաև զոհաբերության համայնության զոհաբերումը, որ արտահայտվում էր նվիրատվության (զոհաբերություն) հիմնական սուրբական՝ պաթան, զաթան, զելու, Խոկ երգերում անընդհատ հիշատակվող ուղի պաթան բոտ իմաստի կապով էր «Տարի» կոչվող պաթանին, սրբ հենց կամային ծիսականի մեջ տարվա զոհաբերության ծեսի հիմնական միջոցն էր⁴⁸:

Կամային ծիսականի կողմից մեջ զոհաբերական համայնության սրբական արտահայտությունն ուղի էր նաև նվիրատվությունից հրաժարվող տանտերերին ուղղված ծաղրի և սպառնալիքի արտահայտությունների մեջ:

Կապանդուր՝ զոս

Ըլեք սվեք երկու կոկու:

Վուվ էր շուկեց՝

Իրանց հավուն ճիվը կը կոտրեմ:

Էկեր (Լթե) հավ շունին՝

Ճծուն ճիվը կը կոտրեմ:

Կապանդուր՝ զոս⁴⁹:

Նման սպառնալիքներն իրենց ծագումով կապվում են վնասարեր նմանողական համայնության հետ: Ըստ այդմ, ենթադրվում էր խոսքի համայնական ներգործությունը առաջացնել իրական

⁴⁸ Ա. Ա. Օղարաշյան, Քրիստոնեական Ամանորի հետ կապված որոշ ծիսական վերապրումներ, «Տեղեկագիր» (Հաս. գիտ.), 1965, № 3, Վ. Ռզոյան, Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, 1972, էջ 438:

⁴⁹ Ա. Տեր-Պաղոսյան, Նոր տարվա տոնը հին և նոր հայոց բով. Վիեննա, 1952, էջ 64:

վնաս այն տնտեսության մեջ, որը հրաժարվել է մասնակցել համայնական զոհաբերական ծիսականատարություններին: Ծեսի և նրան ուղեկցող երգերի մեջ այդ մտայնությունն արտահայտվում էր ամբողջ համայնքի բարեկեցությունն ապահովելու խնդրում նրան վերադրվող նշանակությունը: Նվ Լթե հիշենք, որ տարբեր տնտեսություններից հավաքած զոհաբերությունը (նվիրատվությունը), համարվում էր ծեսին մասնակցած բոլորի համահավասար սեփականությունը, սպա զոհող կղառնա, որ այդ ճանապարհով բոլորն իրենց մասնակցությունն էին բերում ամբողջ համայնքի ապահովությանը, հետևաբար նվիրատվությունից (զոհաբերությունից), որ միևնույն էր, թե զոհաբերությունից, հրաժարվողը վաճառի տակ էր դնում ոչ միայն տվյալ տնտեսության, այլ ամբողջ համայնքի նոր տնտեսական տարրից ակնկալվող բարգավաճումը: Այդպիսի վերաբերմունքն, անշուշտ, կարող էր առաջանալ այն պայմաններում, երբ համայնքի յուրաքանչյուր անդամ պատասխանառու էր ամբողջ համայնքի բարեկեցության համար և, ընդհանրապես, ամբողջ համայնքը նույնքան պատասխանատու էր յուրաքանչյուր անդամի բարեկեցության համար:

Կամային երգերի տանտերականություններից մեկն էլ՝ նրա հասարակական-տնտեսական կյանքի դիֆերենցիալ վիճակի անկասկածելիորեն առկա արտահայտությունն էր: Կային կողեր՝ նվիրված երկրագործին, անտնտեսական, առևտրականին, քաղաքի բնակչին, արհեստավորին: Մարդու անհատական կյանքն իր բարդ կողմերով նույնպես զրոնգրվում է այդ երգերի մեջ: Կան ամբողջական երգեր, ինչպես նաև մոտիվներ՝ նվիրված սպանդանության, ամուսնացող երիտասարդներին, ճանապարհորդին, երեխա սպասող մորը, զոհաբեր ճակատագրի ունեցողին և այլն: Ըստ այդմ էլ, երգի բովանդակության մեջ կատարվում էր համապատասխան փոփոխություն, որոշակի ցույց էր տրվում, թե այն սոցիալական ինչ խավի կամ ում է նվիրված: Բոլոր դեպքերում երգերն ունենին հիպերոլիկ, կրոնա-համայնական, նույնիսկ ասավածարանական ու վարքագրական (Քրիստոսին ու Մարիամին նվիրված երգերում) ուժեղ շեշտ:

Սակայն հենց այն, որ այդ երգերի մեջ այդպես հանդամանորեն հիշատակվում է ավյալ սոցիալական խումբը կամ վիճակը, ում նվիրվում է երգը, դրանք կապում է նոր տարվա առնի այն յուրահատուկ ծիսական-համայնական առանձնահատկությունը, որի համաձայն օրհնվում և

բարեկեցության հմայական ակտն էր կատարվում ոչ միայն հասարակության յուրաքանչյուր անդամի, այլև տնտեսության մեջ որևէ գեր կամ նշանակություն ունեցող իրի, առարկայի, անասունի նկատմամբ, ինչպես նաև մարդու անհատական երջանկության և գոյությունից, ապագայի և ճակատագրի հարցերն էին վճռվում նույն կրոնա-հմայական գաղափարախոսության պահանջների համաձայն:

Այս բոլորը հիմք է տալիս մասածելու, որ ժողովրդական «Ավետիս-ալելուաները» որպես նոր տարվա ծիսական երգ գոյություն են ունեցել սեփական ժամանակներից, իսկ հետագայում, քրիստոնեության պաշտոնական կրոն դառնալուց հետո գրան հարել են Քրիստոսի ծնունդն օրհներգող մոտիվները և այն երգվել է նաև Քրիստոսի ծննդյան առնի՞ն⁵⁰:

Այդ տեսակետից ընդունել է հետևյալ երգը:

...Այս նորածին տերն ե. Արքայն, Ավետիս,
Օրհնե ղձեղ գամենեսեան, Ավետիս
Աիրելիօք բարեկամոք, Ավետիս
Եւ զընտանիս ձեր միարան, Ավետիս
Ձեր հեռաւորն գայ շուտով, Ավետիս
Եւ ձեր ոչխարն սուրտով, Ավետիս
Կարասն ձեր լուցվի գինով, Ավետիս
Եւ տունս ձեր հաղար բարով, Ավետիս:

Շարունակության մեջ կարգում ենք.

...Ձեղ ողորմի և ձեր նախնեացն, Ավետիս
Եւ ամենայն ուղղափառացն, Ավետիս
Տայ ձեր րարեացն լիութիւն, Ավետիս
Եւ ձեր որդուցն առողջութիւն, Ավետիս
Ննջեցելոց ձեր ողորմի, Ավետիս
Եւ պարգեէ արքայութիւն, Ավետիս⁵¹:

Հետևանշական է տալի հեղինակի ընգմիջարկումը. «Ով եղրտյր և քաղցրածայն եղանակող բանիս, ամեն տարի րարով հասնիս. այն տունն որ իրք մի չիաան և պարսպ հանեն, նա ապա դստս ասա.

...Հարսնուկ պառաւուա մըտիկ մընէր, ավետիս
Խելքն է կտրել, միտքն է ցրվէր, ավետիս:

⁵⁰ Չմոռանաք, որ XVIII դ. Սիմեոն Երեմեյու Տոմարում ասորի սկսված էր համարվում հունվարի 6-ին, ծննդյան տոնի օրը: Հ. Ս. Բաղալյան, օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970, էջ 116:

⁵¹ Ե. Կասախյան, նոր ժողովածու, էջ 12-15:

Ջաստուած յիշէ, արի իր վեր. ավետիս
Ձմեր նասիպն մի կտրէր, ավետիս⁵²:

Դուրս է գալիս, որ հեղինակն ինքր տաղն ավելի շուտ ընկալել է որպես նոր տարվան նրվիրված օրհներգ (գամեն տարի բարով հասնիս) և միայն ի պաշտոնե ձգտում էր այն կապել քրիստոնեական գաղափարախոսության և մանավանդ Քրիստոսի ծննդի հետ⁵³:

Քննարկվող Ավետիսները պահանջված և հրատարակված են XIX դարում, պատմական Հայաստանի դրեթե բոլոր աղագրական շրջաններից: Սակայն գրանով չի սահմանափակվում դրանց գոյության ժամանակագրական սահմանը: Սրա լավագույն ապացույցն են միջնադարյան ձեռագրերում հայտնաբերված րազմաթիվ Ավետիսները⁵⁴, Այդ նշանակում է. որ գրանք վաղուց արգեն այն տեսքով, ինչպես մեղ են հասել, գոյություն են ունեցել և կատարել իրենց գերը ժողովրդի ծիսա-հմայական ըմբռնումների ընդհանուր համայնարգում:

Վերջին հիսնամյակում դրանց հետ կատարված փոփոխությունները տանում են ոչ միայն կենցաղում խաղացած գրանց դերի մթնոլորտում, այլև մոռացում, մի բան, որ գրեթե ավարտված պրոցես է:

⁵² Նույն տեղում:

⁵³ Այդ մասնության արտահայտությունը շատ պարզ է դրսևորված XV դ. մի ձեռագրում պահպանված նոր տարվա առթիվ տրվող մաղթանքների մեջ «...ամենայն արողք բարեխաւս և միջնորդ կացութ առ նորագործ Ս. Երրորդու իւն. զարս զայս շնորաւոր առնել՝ խողազական կենսութ հանուրց Հայաստանեայց եկեղեցականց, թագաւորաց և տգաւաց, իշխանաց և ռամկաց, աւրանց և ծառայից, մեծաւանց և աղքատաց, նորարարն Աստուած նոր արասցէ զսոսա զամենեսեան, նոր և շահկտն և աճեցտն տարի և ժամանակ նոր արեղակն և լուսին և աստղք նոր ծագեալ թաղտուր, նոր ողորմությամբ երևեալ կացցէ ի միտ մերում նոր արասցէ հողեղէն մարմնով, պատկառելի զլիաւ և կատարեալ անդամով... եկեղեցիք Հայաստանեայցս պայծառութիւն, մանկունք նոր սիրովն՝ ուրախացեալ հողով դուարճութիւն, հաւաաացեալ ժողովուրդքս ի Տեր րերկրեսցին, որ յանարինաց նեղեալ ազատին արամեալ անձինք մխիթարեսցին. հիւանդացեալքն՝ ողջացցին ցրունալքն ի տարաշխարհ՝ ժողովին: Եւ ամենայն աղղ և սղինք, որք ի Քրիստոս հաւատացիեալք օրհնութեամբ, զոհութեամբ, անզաղար սաղմոսերդութեամբ փառաւորեն զնոր նորողոզն ամենեցուն զՀայր և զՍրդին և զԱ. Հոգին...» (աճւ. և. Պոլսոյում, նոր տարու տօնհին և նոր հայոց քով, Վիեննա, 1952, էջ 23): Այս օրհնարանությունը առկա է նաև Վանականի ռեզազս տարեմուտին» ճառի մեջ շատ քիչ տարբերությամբ (Մատ., ղիական նյութերի ժողովածու, № 1, էջ 167):

⁵⁴ Աս. Մեաղալյանյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 119, 137, 197, 201, 295, 305, 327, 329, 331, 333:

Մեր շրջադասությունների ընթացքում (վերջին 15 տարվա) Սովետական Հայաստանի ընտարածքում հաջողվեց գրանցել միայն այդ երդերի հատ ու կտոր հաավածներ, որոնք մոռացվելուց բացի, արվեստի և ռովանդակության տեղակաից ենթարկվել են նաև այլակերպման:

Ամենալավ վիճակում են Ստեփանավանի շրջանի Կուրթան գյուղում գրանցված հետևյալ Ավետիսներ, որ երգվում էին Բարեկենդանին:

Ա մեր, ա մեր, ալելուա
Աստոծամեր, ալելուա
Հրեա եկավ մի ձիավոր
Լախաին ձեռին ըող ձիավոր
Տրրշան, տրրշան
Ձեր նոր մանուկի անրմր ի՞նչ ա
Սարգիս, Գրիգոր և այլն:
Սարգիսը հորով մորով մեծտնա
Բախտավոր ըլի:
Հալիլիվա, հալիլիվա
Բարիդուն ձեզ, հալիլիվա
Հաց հունցեցեք, ուրախացեք, հալիլիվա
Թե քնած եք վեր զարթնեցեք, հալիլիվա

կամ՝

Թե դարթուն եք լավ լսեցեք, հալիլիվա
Տունը շեն, տունը շեն, հալիլիվա
Հրեա եկավ ըող ձիավոր, հալիլիվա
Լախաին ձեռին քաջ ձիավոր, հալիլիվա
Տունը շեն, տունը շեն, հալիլիվա
Ձեր տղոց անրմն ի՞նչ ա,
(Արամ, Հայկ)

Տուն ավլսզր փունջ մանուշակ
Հաց թխողը խանրմ խաթուն
Կտեր ֆողը խնզան փոշի
Գելը տանի ձեր թշնամուն
Մեկ պոշատ հավ, մեկ կրգտըլ եզ աու
Հալիլիվեն տանի⁵⁵:

Բնորոշն այն է. որ հաղորդողը հիշում էր, թե երդը կատարվելիս է եղել Բարեկենդանին: Սակայն, ինչպես տարզ երեում է զրանցված Ավետիսների հեա նույնիսկ մասնակի համեմատությունից, երզը ըուրուվին կորցրել է իր նախկին կատարյալ տեսքը, իսկ այդ հանդամանքն

իր հերթին անդրադարձել է նաև ռովանդակության վրա:

Նույն վիճակում են նաև հեաեյալ երկու երզը:

Բարի ըիդուն ձեզ, հալիլիվա
էս տուն, էն տուն, հալիլիվա,
Կտեր ֆողը խնզան փոշի,
Տակի ջարջը ծալած ոսկի,
Տուն ավլոզնին քուխտ աղունակ,
Ձեռի ավելը փունջ մանուշակ,
Հաց թխողնին խանրմ խաթուն,
Թորոնները՝ խորաննի են:
Մննդվեց, ազատվեց.
Դեռ չէր հասել յիրեք օրական,
Տարավ երես տեր Ուհանին,
Անրմն էդեր տեր Ուհանես,
Այու ձեռին սազմոսարան,
Ձախու ձեռին ավեաարան,
Աջով զրեց, ձախով ջնջեց,
Ձախով զրեց, աջով ջնջեց
Սոնեն զնա իր հոր կեռ-կեռ ֆողերը
Ձեռը քերը տանի, շալ արասին շարը
տանի,

Մեր փային դուս բերեք ձուն ծերին⁵⁶:

Ջրոխնեքը՝ ճրագ լիսով
Թե քնած եք, վեր զարթնեցեք,
Թե զարթուն եք, վեր նստեցեք,
Մայրամն եկտվ լալով-լալով,
Լալով-լալով, մղկտալով,
Ապրի ձեր որդին,
Մի քթալ օղ ավեք, ալելուան տանի⁵⁷:

«Ավետիս-Ալելուիաների» մեջ արտահայտված են ժողովրդական այլեայլ ըմբռնումներ ևս, թե՛ կրոնա-հմայական ե թե՛ կենցաղային-տնտեսական ռովանդակությամբ, որոնց քննարկմանն այստեղ չենք անդրադառնում: Չեն քննարկվել նաև «Ավետիս-Ալելուիաների» մեջ քրիստոնեակտն զադսփարախոսության դրսևորումները, որոնց ընդելուզումը ընիկ հայկական նախաքրիստոնեական հավատալիքների հետ առաջացրել է մի շատ հեաաքրքիր խառնուրդ, որը հատուկ ուսումնասիրության առարկա է:

⁵⁵ Ա. Ա. Օղաբաշյան, 1962, Ասեփանավանի գիտարշավ, ԱԲԱ, տետր № 1, էջ 17:

⁵⁶ Ա. Ա. Օղաբաշյան, 1963 թ. Նոյեմբերյանի գիտարշավ, ԱԲԱ, տետր № 1, էջ 32:

⁵⁷ Ա. Ա. Օղաբաշյան, 1967 թ. Սպիտակի գիտարշավ, ԱԲԱ, տետր № 3, էջ 69: